

THEORETICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Олена Щербина, д. філос. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ЩОДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Olena Shcherbyna, D.Sc. in philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

ON UNDERSTANDING THE ESSENCE OF LOGICAL ANALYSIS OF LEGAL ARGUMENTATION

The article offers the author's position on understanding of the essence of logical analysis of legal argumentation. Understanding logical analysis of legal argumentation as the application of methods, techniques, means of logical knowledge in solving its problems, the article specifies that such analysis can be based on allocation of its analytical and hermeneutical aspects. The analytical aspect of logical analysis of legal argumentation is to describe and investigate logical structure of argumentation, ways of justification and means of persuasion used in it. Hermeneutic aspect of logical analysis of legal argumentation is to apply logical methods and techniques in the interpretation of legal texts that are used in the processes of argumentation.

Key words: argumentation, legal argumentation, logical knowledge, logical analysis, analytical aspect of logical analysis of legal argumentation, hermeneutic aspect of logical analysis of legal argumentation.

Для розвитку наукової думки наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. характерними є не тільки процеси диференціації, а й інтеграції наук, які пов'язані з тим, що на перший план виходить проблема застосування теоретичних знань із різних наукових галузей у практичній діяльності людини. У зв'язку з цим у рамках логічного знання особливої актуальності набуває аргументативна проблематика, дослідження якої передбачає поєднання теоретичних знань з їх практичним застосуванням. Сучасні дослідження з аргументації принципово міждисциплінарні. Це стосується й досліджень, пов'язаних з аналізом юридичної аргументації, про що свідчать відповідні наукові доробки з судової риторики, юрислінгвістики, юридичної психології тощо. Багато хто з теоретиків і філософів права, логіків різних країн присвячує свої дослідження знаходженню можливих шляхів розв'язання проблем, пов'язаних з аргументацією у праві. Існуючі новітні здобутки логічного підходу до аналізу аргументації можуть вважатися доцільними та корисними саме у царині юридичної діяльності.

Логічний аналіз юридичної аргументації має велике соціальне значення, оскільки правотворча, правозастосовна та правоохоронна діяльності, в яких він застосовується, пов'язані з нагальними потребами та інтересами суспільства. Зазначений аналіз набуває значущості у зв'язку з радикальними змінами в усіх сферах життя, що характеризують сьогодення України.

Дослідження, присвячені питанню взаємозв'язку логіки та юридичної аргументації, поєднують у собі існуючі доробки, що ґрунтуються на вивченні, з одного боку, проблеми становлення теорії та практики аргументації, з другого – проблеми взаємозв'язку логіки та права. Питання про значення логіки для права, ефективності дослідження правової проблематики засобами логіки цікавили логіків і філософів протягом всього розвитку логічного знання. На традиційному етапі обговорення цієї проблематики можна знайти у роботах Аристотеля, Цицерона, П. Абеляра, П. Гаммарія, Х. Гегендорфа, Н. Вігелія, А. Фронса, Г. Ляйбніца та ін.

На сучасному етапі розвитку логіки специфіка застосування логічних методів у праві розглядається в роботах С. Вільнянського, О. Старченка, М. Строговича (40 – 50 рр. ХХ ст.); перші спроби дослідження можливостей застосування сучасної символічної логіки для аналізу правових

текстів були зроблені А. Андерсоном (A. Anderson), О. Вейнбергером (O. Weinberger), Г.Х.фон Врігтом (G.H. von Wright), Г. Каліновські (G. Kalinowski) (50 – 60 pp. XX ст.). Безпосереднє відношення до права мають такі напрямки досліджень сучасної логіки, як деонтична логіка, темпоральна логіка, епістемічна логіка, логіка дії, логіка взаємодії, логіка запитань та відповідей тощо, які розроблялися у роботах К. Альчуррона, А. Андерсона, Н. Белнапа, Е. Булигіна, Г.Х. фон Врігта, Х. Кампа, С. Кангера, Дж. Кліффорда, Е. Леммона, Е. Маллі, А. Прайора, М. Решера, К. Сегерберга, Т. Стіла, Х. Укварта, Я. Хінткіки та інших.

Крім логіків та філософів питання про співвідношення логіки та права, застосування математичних методів до процесів юридичного міркування привертало увагу й юристів. Так, відомий проект примітивно математизованої юридичної логіки базельського юриста К. Вурштейна (1579 р.); зв'язок логічних і правових знань демонструється у книзі А. Франца «Правова логіка» (1588 р.); про застосування апарату теорії ймовірнісних міркувань до визначення вини у кримінальному процесі (ідея належить Вольтеру) йдеться у «Трактаті про юридичні доведення» (1823 р.) видатного британського юриста І. Бентама. Значення курсу логіки для інтелектуальної культури юристів підкреслювалося у правовій літературі початку XX ст. (Е. Васківський, Ю.Катков); тісний зв'язок логіки з правом підкреслюють сучасні вчені-юристи (С. Алексєєв, В. Кудрявцев, С. Тарарухін та інші).

Інтерес до проблем сполучення сучасної логіко-семантичної техніки з правовим аналізом помітний у роботах С. Алексєєва, О. Васильєва, В.Жеребкіна, О. Івіна, А. Ішмуратова, М. Попова, В. Титова, І. Хоменко та багатьох інших юристів і логіків.

Проблематика щодо логічного аналізу аргументації взагалі та юридичної зокрема розглядається в рамках формальної та неформальної логіки. У формальній логіці аналіз аргументації (в тому числі юридичної) ґрунтується на формально-логічному моделюванні зазначеного процесу. До списку перелічених вище логіків, у роботах яких обговорювалась ця проблематика, слід додати також праці В. Бочарова, Є. Войшвілло, О. Гвоздіка, Д. Зайцева, Ю. Івлєва, А. Ішмуратова, А. Конверського, В. Навроцького, В. Омельянчика, М. Поповича, В. Смірнова, О. Смірнову, В.Титова, О. Тягла, А. Уйомова, І. Хоменко, О. Юркевич.

Піонерські роботи, в яких ставиться питання про необхідність створення нового підходу до аналізу аргументації, що відрізнявся б від формального належать Х. Перельману (Ch. Perelman), Л. Ольбрехтс-Титеці (L. Olbrechts-Tyteca), С. Тулміну (S. Toulmin). Праці зазначених авторів стали основою виникнення сучасного неформального підходу до аргументації.

Проблемами мовної комунікації, теорії аргументації, риторики займаються науковці нідерландської школи аргументації: Р. Гроотендорст (R. Grootendorst), Ф. Х. ван Ємерен (F. H. van Eemeren), Е. С.В. Краббе (E. C.W. Krabbe), Е. Фетеріс (E. Feteris), П. Хаутлоссер (P. Houtlosser) та інші.

Проблематика щодо сучасної теорії аргументації в рамках неформальної логіки активно обговорюється представниками канадської школи. Серед них – Е. Блер (A. Blair), Д. Волтон (D. Walton), Д. Вудс (J. Woods), М. Гільберт (M. Gilbert), Л. Гроарке (L. Groarke), Т. Гов'є (T. Govier), Р. Джонсон (R. Johnson), Р. Пінто (R. Pinto), Х. Хансен (H. V. Hansen), Д. Хічкок (D. Hitchcock) та інші.

У Сполучених Штатах зазначена проблематика розроблялась Д. Адлером (J. Adler), М. Ріном (M. Wreen), М. Фінокьяро (M. Finocchiaro), Д. Фріманом (J. Freeman) та іншими.

З 1970 року розвивається діалектичний підхід до аналізу юридичної аргументації. Головним завданням цього підходу було подолання недоліків логічного та риторичного підходів. Видатними представниками діалектичного підходу до аналізу зазначеної аргументації у теорії права є А. Аарніо [A. Aarnio], Р. Алексі [R. Alexy], Н. Маккормік [N. MacCormick], А. Печенік [A. Peczenik] та ін. Дослідження юридичної аргументації у праґма-діалектичній теорії юридичної аргументації проводять Х. Клоостерхаус [H. Kloosterhuis], Ж. Плаг [J. Plug], Е. Фетеріс, Х. Янсен [H. Jansen] та ін.

Проблематика теорії та практики аргументації з кінця XX ст. стала предметом обговорення на міжнародних конференціях, симпозиумах, семінарах, внаслідок чого було створено численні наукові співтовариства.

Логіко-філософська природа різноманітних видів аргументації, її інтерсуб'єктивний характер аналізується у роботах В. Беркова, С. Гусєва, А.Ішмуратова, О. Мігунова, В. Чушова, Я. Яскевич та інших.

Проблеми неформальної аргументації розглядаються у працях російських та українських

науковців, зокрема у доробках І. Герасимової, Г. Гриненко, І. Гріфцової, Д. Зайцева, Г. Рузавіна, Г. Соріної, О. Тягла, І. Хоменко та інших.

Багатовікова історія аргументації взагалі як практичного мистецтва та застосування його у праві не привела як до побудови єдиної теорії аргументації як науки, так і до побудови єдиної строгої наукової теорії юридичної аргументації. Сучасний стан розвитку вивчення аргументаційного процесу у царині права дає підстави говорити про юридичну аргументацію як про напрямок наукових досліджень, мета яких полягає у розгляді різноманітних аспектів такого виду діяльності, як аргументація, а також її специфіки у правовому контексті. Розробки у цій царині мають міждисциплінарний характер. Методологія цих досліджень поєднує методи логіки, гносеології, психології, лінгвістики, етики, правознавства тощо. Наша позиція полягає у тому, що логічна складова, поряд із суто юридичною, є визначальною у зазначених дослідженнях.

Мета цієї статті полягає у репрезентації авторської позиції щодо сутності логічного аналізу юридичної аргументації.

Перш, ніж розпочати розмову про логічний аналіз юридичної аргументації, звернемо увагу на саме поняття «юридична аргументація». Неоднозначне вживання дослідниками зазначеного поняття ускладнює розуміння їхніх позицій відносно запропонованого розв'язання певних проблем, що виникають у процесах аргументації в галузі права. Складність однозначного розуміння поняття «юридична аргументація» пов'язана з неоднозначністю сенсу терміна «аргументація». Останній у теоретичних розробках у галузі права постає підґрунтям формування теорій юридичної аргументації та аргументативного підходу до розуміння права. В юридичних міркуваннях аргументація, з одного боку, є методологічним підходом у теорії та філософії права, а з іншого – одним із основних методів в юридичній практиці, виступаючи способом раціонального обґрунтування.

Раніше проведений нами аналіз літератури, пов'язаної з проблематикою аргументації у праві¹, дозволив зробити висновок, що при витлумаченні поняття «юридична аргументація» слід виходити з розрізнення таких його значень, як: 1) аргументація, що здійснюється у процесі юридичної наукової, освітянської та практичної (правотворчої, правоохоронної, правореалізаційної) діяльності; 2) один з основних методів в юридичній практиці; 3) царина дії особливих інституціональних норм та критеріїв (закону та права, інститутів влади та правозастосування тощо); 4) напрямок досліджень, мета яких полягає у розгляді різноманітних аспектів такого виду діяльності, як аргументація, з урахуванням її специфіки у правовому контексті. 5) навчальна дисципліна логічного циклу, предметом якої є логічні способи обґрунтування та засоби переконання у мовленнєвих діях юридичного значення при досягненні цілей права.

Звертаючись до філософських енциклопедичних словників з метою визначення поняття «аналіз», у більшості випадках маємо справу зі статтями, в яких сенс зазначеного поняття розкривається у співвідношенні з протилежним йому поняттям «синтез». У найширшому значенні під аналізом мають на увазі розкладання цілого на частини у процесі предметно-практичної або розумової діяльності. В Оксфордському словнику з філософії² термін «аналіз» визначається як процес розкладання концепту на більш прості частини так, що відображається його логічна структура. Досліджуючи історико-філософську літературу, зокрема доробки з аналітичної філософії, знаходимо багато концепцій аналізу. Велика бібліографія з цього питання надана у Стенфордській енциклопедії з філософії у статті «Analysis»³ та додатку до неї «Definitions and Descriptions of Analysis»⁴. У зазначеній статті автор звертає увагу на три домінуючі концепції аналізу. Для декомпозиційної концепції важливою характеристикою аналізу виступає розкладання чогось на частини. Регресивна концепція аналізу, що характерна для давньогрецької думки, під аналізом розуміє процес повернення до перших принципів, за допомогою чого щось може бути продемонстровано. У концепції аналізу, що міститься у доробках Г. Фреге та Б. Рассела, хоча подібні ідеї зустрічаються у давньогрецькій геометрії та середньовічній філософії, ідеться про те, що

¹ Щербина, О.Ю. (2014). До питання про розуміння аргументації у логіко-юридичних дослідженнях. *Гуманітарні студії: зб. наук. праць*, 21. Київ: ВПЦ "Київський університет", 45-53.

² Blackburn, S. (1996). *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press; 1st publ. 1994 [entry under 'analysis'].

³ Beane, M. *Analysis*. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2015 Edition), Edward N. Zalta (ed.). <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/analysis/>>.

⁴ Beane, M. *Analysis*. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2015 Edition), Edward N. Zalta (ed.). <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/analysis/>>.

аналіз включає в себе трансформативний або інтерпретативний вимір. Мова іде про те, що перш, ніж буде мати місце декомпозиція, судження, що аналізуватиметься, необхідно перевести у правильну логічну форму. Погоджуємось з автором статті «Analysis» відносно того, що зазначені концепції не слід розглядати як конкуруючі. У реальній практиці аналізу всі три концепції можуть бути використані різною мірою та у різних формах.

З метою репрезентації авторського бачення сутності логічного аналізу юридичної аргументації, зупинимось на розгляді сенсу поняття «логічний аналіз». У строгому сенсі під поняттям «логічний аналіз» зазвичай розуміють застосування засобів математичної логіки для обговорення та вирішення філософських та методологічних проблем, для уточнення і формалізації мовних виразів¹. Основи методу логічного аналізу були закладені у працях Г. Фреге та Б. Рассела. Широке поширення цей метод отримав у роботах представників логічного позитивізму, які проголошували, що головним завданням філософії є логічний аналіз мови науки. Логічний аналіз у зазначеному вище сенсі передбачає, що, якщо проблема буде виражена формалізованою мовою, то це надасть їй чіткості, що, у свою чергу, може полегшити пошук її вирішення. Проте, зрозуміло, що так звана чіткість формального вираження певної проблеми може породжувати лише ілюзію її вирішення. Крім того, складності самої формальної репрезентації певної аналізованої проблеми, турботи щодо адекватності зазначеної репрезентації можуть увести дослідження у бік обговорення технічних питань. Тоді такий логічний аналіз буде виступати не методом дослідження певних проблем якоїсь царини, а розглядатися як кінцевий результат, тобто побудований логічний формалізм буде вважатися самоціллю.

Якщо концептуальний апарат, засоби та стиль дослідження, які прийняті в основах математики, повністю поширювати на гуманітарні науки, навряд чи для останніх це буде корисно. Основний комплекс понять та методів математичної логіки вироблявся у зв'язку з питаннями основ математики, а отже, служив для вирішення цих питань. Аналогів цим питанням немає у гуманітарних науках, думку яких неможливо повністю вкласти у формули математичної логіки. Така логіка не може відобразити особливості системи понять гуманітарних дисциплін, а також прийоми дослідження, способи міркування, які застосовуються у них. Все зазначене стосується також і юридичної науки. Проте це не означає, що взагалі засоби математичної логіки, хоча б частково, не можна застосовувати для аналізу міркувань у царині права. Це можливо при встановленні чітких функціональних залежностей між структурами думок, що вимагається бурхливим розвитком алгоритмізації аналітичних процедур на базі комп'ютерної техніки. Крім того, демонстрація технології практичного використання зазначених засобів під час викладання курсів з логіки та спецкурсів з юридичної аргументації для студентів юридичних факультетів ВНЗ дасть можливість інтенсифікувати міркування майбутніх юристів. Саме релевантне застосування засобів класичної (математичної) логіки може бути корисним при логічному аналізі юридичної аргументації.

Інше значення сенсу поняття логічного аналізу, що є більш поширеним у сучасній логіко-філософській літературі, таке: «Формально-логічний аналіз являє собою уточнення логічної форми (структури, будови) міркування і його складових частин – понять, суджень, умовиводів і т.п., що розглядаються в якості завершених статичних конструкцій. Найбільш розвиненою формою подібного аналізу є побудова формальних систем, що інтерпретуються на змістовних предметних областях, властивості яких виражаються аналізованими поняттями і судженнями»².

Зазначимо, що складність логічного аналізу юридичної аргументації пов'язана, у першу чергу, з комплексною природою самого феномену аргументації. Крім того, виходячи із специфіки галузі права, міркування, що піддаються аналізу, носять переважно практичний характер, адже їхньою метою є обґрунтування певної дії. Під час такого аналізу важливо враховувати, що специфічні правові «правила виводу» пов'язують світ норм та світ фактів. Сьогодні більшість фахівців, які досліджують аргументацію, акцентують увагу на певному рівні аргументативного процесу, вибираючи для цього відповідні засоби. Наприклад, Г. Праккен, виділяючи чотири рівні аргументації: логічний, діалектичний, процедурний та стратегічний, зазначає, що, хоча об'єктом дослідження може бути будь-який рівень, ефективність аналізу залежить від урахування також

¹ Ивина, А.А. (ред.) (2004). *Философия: энциклопедический словарь*. Москва: Гардарики, 415.

² Бирюков, Б.В. (2010). Анализ. Новая философская энциклопедия: в 4 т. 2-е изд., испр. и допол. Москва: Мысль, 345.

інших рівнів¹. Зрозуміло, що застосування формально-логічних засобів для аналізу першого із зазначених Г. Праккеном рівнів, коли ідеться про сукупність упорядкованих у часі речень, буде релевантним та ефективним. Тут, для більш глибокого вивчення форми міркувань, визначення логічних відношень між висловлюваннями тощо є сенс аналізувати їх як завершені статичні конструкції. Проте при акцентуванні уваги на розумінні аргументації як специфічної діяльності, зазначені речення не можуть розглядатися поза тією роллю, яку вони відіграють у цьому процесі. Крім того, важливим стає дослідження тактичних прийомів, які використовуються учасниками процесу аргументації. У такому випадку навряд чи можна обмежити аналіз юридичної аргументації виключно засобами формальної логіки. Адже в аргументаціях такого роду найчастіше відношення між аргументами та тезою не зводиться до логічного слідування або підтвердження. Тому виникає потреба в аналізі не тільки такої аргументації, що за формою міркувань є дедуктивною або правдоподібною. До уваги мають братися інші схеми аргументації. (Під схемами розуміються типові приклади аргументації). Зрозуміло, що на авторське розуміння сутності аналізу, який проводиться для вивчення аргументації взагалі та юридичної зокрема, впливає, у першу чергу, вибір мети дослідження. Остання ж впливає на формування концептуального підґрунтя дослідження. Погоджуємося з думкою російського дослідника аргументації Д.В. Зайцева з приводу того, що часто висхідні передумови дослідників стосовно співвідношення логіки та нелогічного в аналізі та моделюванні аргументації розходяться настільки діаметрально, що впору говорити про рішення «основного питання аргументації»².

Долучаючись до дискусії з приводу питання розуміння ролі логіки у праві взагалі та юридичній аргументації зокрема, виходимо з того, що відносно питання визначення ролі логіки у праві мова повинна йти про логічне знання взагалі. Під логічним знанням мається на увазі формальна і неформальна логіка та ті прийоми, які розглядаються у риторичі як такі, що застосовуються в аргументації. Кожна з областей цього знання може бути використана у правовій теоретичній та практичній діяльності з різною метою, а отже, і надати різні методи та прийоми її дослідження. На нашу думку, логічне знання взагалі виступає методологією (сукупністю підходів, способів, методів, прийомів, процедур) для аналізу юридичної аргументації. Формальна логіка формує один із головних методологічних підходів (поряд із риторичним та діалектичним) до аналізу юридичної аргументації. Виходячи із зазначеної позиції, вважаємо, що логічний аналіз юридичної аргументації може ґрунтуватися на виділенні у ньому аналітичного та герменевтичного аспектів. Отже, розуміючи під логічним аналізом юридичної аргументації застосування методів, прийомів, засобів логічного знання при вирішенні її проблем, визначимо, що: аналітичний аспект логічного аналізу юридичної аргументації полягає в описі та дослідженні логічної структури аргументації, способів обґрунтування та засобів переконання, використовуваних в ній; герменевтичний аспект логічного аналізу юридичної аргументації полягає у застосуванні логічних методів та прийомів при тлумаченні правових текстів, які використовуються у процесах цієї аргументації.

References

1. Beaney, M. *Analysis. The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.). <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/analysis/>>.
2. Beaney, M. *Definitions and Descriptions of Analysis. Supplement to Analysis. The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2015 Edition). Edward N. Zalta (ed.). <<http://plato.stanford.edu/entries/analysis/s1.html>>.
3. Biryukov, B. V. (2010). *Analiz. Novaya filosofskaya entsiklopediya: v 4 t. 2-ye izd., ispr. i dopol.* Moskva: Mysl'.
4. Blackburn, S. (1996). *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
5. Ivin, A. A. (red.) (2004). *Filosofiya: entsiklopedicheskiy slovar'*. Moskva: Gardariki.
6. Prakken, H. (2005). AI & Law, logic and argument schemes. *Argumentation*, 19.
7. Shcherbyna, O. Y. (2014). Do pytannya pro rozuminnya arhumentatsiyi u lohiko-yurydychnykh doslidzhennyakh. *Humanitarni studiyi: zb. nauk. prats'*, 21. Kyiv: VPC "Kyyivs'kyy universytet".
8. Zaytsev, D. V. (2010). *Obobshchennaya relevantnaya logika i modeli rassuzhdeniy*. Moskva: Kreativnaya ekonomika.

¹ Prakken, H. (2005). AI & Law, logic and argument schemes. *Argumentation*, 19, 303.

² Зайцев, Д.В. (2010). *Обобщенная релевантная логика и модели рассуждений*. Москва: Креативная экономика, 211.